

לע"נ סבי
משה בן משה יהודה ז"ל
מאיר בן יעקב יוסף ז"ל
ת.נ.צ.ב.ה

ונחנו מה' - תשובה ובטול במקוה

קובי יעקבסון

הקדמה

חלק א':

מהו מקוה?

אנשים המחויבים בטבילה

מקוה טהרה בתנ"ך

דינים שונים: תערובת, חציצה ומראה

חלק ב': 'ונחנו מה' - למהות המקוה

שורש המים

מקום שבעלי תשובה

ארבעים סאה

ר' נחמן

המהר"ל

'שם אלו מטהרין ואלו לא'

המבול

זרימה ועמידה

המשכה

'מל ולא טבל אינו גר'

ארץ ישראל והמקוה

סיום

הקדמה

לצערנו, חרב בית מקדשנו ומציאויות רבות נעשו זרות לנו. אחת המרכזיות שבהן היא הטומאה והטהרה. על אף חוסר ידיעתנו בנושא זה, הוא תופס סדר שלם מש"ס המשניות. נושא זה כמעט שאינו רלוונטי לימינו שכן אין לנו קודשים, ונבצרה ממנו מצוות הראיה - עליה למקדש בשלושת הרגלים.

אחד הדברים היחידים שנוותר לנו מעולם זה הוא המקוה. אין לו את משמעותו המקורית מימי הבית, כאשר כל תהליך הטהרה של הטמאים - בין אדם ובין כלים עבר דרכו¹. אך גם בימינו

1. רמב"ם הלכות מקוואות פ"א ה"א.

יש לו משמעות הלכתית - ורעיונית. במאמר זה ננסה לעמוד על הרעיון הרוחני שמתבטא במקוה ולראות כיצד מתממש רעיון זה גם בצד ההלכתי.

חלק א':

מהו מקוה?

המקור הראשון למקוה נמצא כבר בתחילת התורה²:

ויאמר אלוקים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה ויהי כן. ויקרא אלוקים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים וירא אלוקים כי טוב.

כלומר, משמע בתורה שמקוה הוא מלשון יקוו, היינו מקום שמתקבצים אליו מים. ובמקור השני מופיע המקוה כדבר שמטהר, כמופיע בפרשת שמיני³:

אך מעיין ובור מקוה מים יהיה טהור ונוגע בנבלתם יטמא.

ומפסוק זה מוציאים חז"ל את הגדרת מקוה⁴:

אילו אמר מקוה מים יהיה טהור יכול אפילו מילא בכתיפו ועשה מקוה בתחילה יהיה טהור תלמוד לומר מעיין מה מעיין בידי שמים אף מקוה בידי שמים.

חז"ל למדים מכאן, שההבדל בין מי מקוה **המטהרים** לבין סתם מים מכוונסים, טמון בכך שסתם מים עברו תחת יד אדם, האדם פעל להבאתם, כמו בנטילת ידיים כשאדם לוקח כלי וממלא בו מים, ואז שופך על ידיו או כהגדרת התנאים "מים שאובים"⁵. לעומת זאת במקוה מתכנסים המים ללא התערבות אנושית. כמו כן, רואים אנו בנוסף שיש שתי דרגות טהרה: מקוה ומעיין. המדרש עומד על ההבדלים ביניהם⁶:

אי מה מעיין מטהר בווחלים אף מקוה מטהר בווחלים תלמוד לומר אך מעיין המעיין מטהר בווחלים והמקוה באשבורן [מים מכוונסים ועומדים]... אי מה מעיין מטהר בכל שהוא אף מקוה מטהר בכל שהוא תי"ל אך מעיין המעיין מטהר בכל שהוא והמקוה בארבעים סאה.

מעיין הוא קיבוץ מים שנבעו מהארץ. מקוה לעומת זאת הוא קיבוץ של מי גשמים.

ישנם הבדלים ברורים בין סתם מקוה למעיין. במעיין ניתן להטהר ב'כל שהוא', ואף אם הוא זורם ולא עומד, ואילו מקוה מטהר רק בארבעים סאה מים עומדים. יש מחלוקת בראשונים האם במעיין מספיק 'כל שהוא' כמו שמוכן מפשט הספרא, או שגם במעיין צריך ארבעים סאה לטבילת אדם, ויכל שהוא' מתייחס לטבילת כלים. יוצא מכאן שיש למעיין דרגה גבוהה יותר ממקוה, והוא יותר איכותי ביכולתו לטהר. דבר זה מתבטא בכך שהוא מסוגל לטהר גם זב, מה שמקוה רגיל לא מסוגל, וכן הוא יכול לטהר במים זורמים, בניגוד למקוה.

2. בראשית, א', י'.

3. ויקרא י"א, ל"ו.

4. ספרא שמיני פרשה ט' א'.

5. הלל אומר מלא היו מים שאובים פוסלים את המקוה" (עדות פ"א מ"ג).

6. ספרא שמיני פרשה ט'. וכן בפסחים ק"ט ע"א בסופו ותחילת ע"ב: "ורחץ במים את כל בשרו שלא יהא דבר חוצץ בין בשרו למים. במים במי מקוה את כל בשרו מים אמה על אמה ברום שלש אמות ושיערו חכמים שיעור מי מקוה ארבעים סאה".

למדנו שמקוה מטהר רק אם הוא מעל ארבעים סאה. יש למדים מידה זו מהתורה⁷:

ען כי מאס העם הזה את מי השילוח ההלכים לאט.

ודרשו חז"ל "לאט" בגימטריא ארבעים, וכיוון שזה מתייחס למי השלוח שהוא מקוה, למדים משם דין ארבעים סאה. בהמשך המדרש מוצעת אפשרות נוספת ללימוד מכך שישנם ארבעים הופעות של המילה באר בתורה⁸:

...שיעור מי מקוה מ' סאה כנגד מי באר שכתוב בתורה.

לסיכום ראינו שמקוה הינו מקור מים שאין בו תפיסת יד אדם, וכן שהוא חייב להיות דווקא מעל ארבעים סאה.

אנשים המחויבים בטבילה

ישנם מספר אנשים המחויבים בטבילה על פי התורה. הרמב"ם⁹ כותב, שבכל הופעות השורש ר. ח. ן. ץ. בתורה הכוונה לטבילה:

כל מקום שנאמר בתורה רחיצת בשר וכיבוס בגדים מן הטומאה אינו אלא טבילת כל הגוף במקוה.

חז"ל לומדים בנין אב מהפסוק "במים יובא וטמא עד הערב" שכל הטמאים שבתורה (שרובם מופיעים בפרשת מצורע¹⁰) זקוקים לטבול בתהליך טהרתם.

מלבד אלו, גם הכהן הגדול טובל ביום הכיפורים חמש פעמים, כמופיע בסדר עבודתו בפרשת אחרי מות¹¹. ובפרשת אשת יפת תואר מפרש ה"תרגום יונתן"¹²:

והסירה את שמלת שביה מעליה וישבה בביתך ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים ואחר כן תבוא אליה ובעלתה והיתה לך לאשה.

ותשני ית כסות שבייתה מינה ותטבלינה ותגיירינה בביתך ותבכי על טעוות בית אבה ואמה ותשחי תלת ירחין די תדע אין היא מעברא ומן בתר כדן תיעול לוותה ותפרין יתה ותהוי לך לאנתו.

לפי התרגום, הכניסה לבית כוללת טבילה במקוה וגיוור, והבכי מוסב על העבודה זרה בבית הוריה. טבילה זו, כדברי רב הונא¹³ שגר קטן מטבילים אותו על דעת בית דין.

ראינו שמעייין הוא באר מים חיים, בניגוד למקוה שלא בורך במעלת חיות זו, וכן ראינו שמצורע ושאר בעלי נגעים מחויבים בטבילה כחלק מתהליך הטהרה שלהם. גם כהן גדול ביום

7. ישעיה ח', ו', ולמדו זאת בתנחומא קרח, י"ב.

8. שם. ועיין במאמר בחוברת הדרום, חוברת מ"א עמ' 69.

9. הלכות מקוואות, פ"א ה"ב.

10. המצורע (ויקרא י"ד ג', ח'), הזב והזבה (ויקרא ט"ו, ג'), בעל הקרי (ויקרא ט"ו, ט"ז) והנידה (ויקרא ט"ו, י"ח - י"ג). טמא מת מופיע בפרשת חוקת (במדבר י"ח, י"ט).

11. ויקרא ט"ז, כ"ד.

12. דברים כ"א, י"ג.

13. כתובות י"א ע"א.

כיפור צריך לטבול, וכן טמאי מתים למינם. על פי פירושו של יונתן בן עוזיאל נראה שגם גויה שמתגיירת צריכה לטבול במקוה, ולהלכה נפסק¹⁴ שגוי הרוצה להתגייר מחוייב בטבילה.

מקוה טהרה בתנ"ך

ישנם מספר מקומות בתנ"ך שבהם ניתן ללמוד על היכולות של המקוה לטהר. המקרה הידוע ביותר הוא זה של אלישע ונעמן. נעמן היה שר צבא ארם והוא היה מצורע. לאחר שנלחם עם ישראל הוא שבה נערה קטנה מארץ ישראל, והיא סיפרה לו על הנביא אלישע מחולל הניסים. ובעקבות פניית נעמן עונה אלישע¹⁵:

וישלח אליו אלישע מלאך לאמר הלך ורחצת שבע פעמים בירדן וישב בשרך לך וטהר. ויקצוף נעמן וילך ויאמר הנה אמרתי אלי יצא יצוא ועמד וקרא בשם ה' אלוקיו והניף ידו אל המקום ואסף המצרע. הלא טוב אמנה ופרפר נהרות דמשק מכל מימי ישראל הלא ארחץ בהם וטהרתי ויפן וילך בחמה. ויגשו עבדיו וידברו אליו ויאמרו אבי דבר גדול הנביא דבר אלך הלא תעשה ואף כי אמר אלך רחץ וטהר. וירד ויטבל בירדן שבע פעמים כדבר איש האלוקים וישוב בשרו כבשר נער קטן ויטהר.

ראוי לציין את הנקודה שאלישע משתמש בפעל ר.ח.ץ. ואילו על מה שנעמן עשה בפועל משתמשים בפועל ט.ב.ל. (פס' י"ד). אולי מכאן לקח הרמב"ם את הנקודה שרחיצה בתורה הכוונה לטבילה במקוה טהרה¹⁶. נקודה נוספת היא שבעקבות הצלחת הטיפול בצרעת במימי הירדן, מתחיל נעמן לראות את גדלות האלוקים. וקשה, שהרי גם נהרות דמשק לכאורה הם מקוה? אך נראה שההדגשה של נעמן "כי אין אלוקים בכל הארץ כי אם בישראל", וכן בהמשך, שהוא לקח אדמה מארץ ישראל, מבטאת את זה שיש ענין מיוחד במקוה דוקא בארץ ישראל¹⁷.

דינים שונים: תערובת, חציצה ומראה

כעת אחרי שהצגנו את מקור המקוה, ננסה לראות את התייחסות חז"ל, הראשונים והאחרונים לעניינים שונים במקוה, ומתוכם נברר את רעיון המקוה.

אם מסתכלים על המשניות במסכת מקוואות באופן כללי, רואים שישנם כמה דברים עיקריים שעליהם סובבת המסכת. אחד הדברים הוא ההגבלה שהמקוה צריך להיות ללא תפיסת יד אדם, אלא משמים, כביכול. תנאי זה מסוייג רק לארבעים סאה הראשונות. לדוגמא¹⁸:

מיס שאובין ומי גשמים שנתערבו בחצר... אם רוב מן הכשר - כשר ואם רוב מן הפסול - פסול... היו מקלחין בתוך המים, אם ידוע שנפל לתוכו ארבעים סאה מים כשרים, עד שלא ירד לתוכו שלשה לוגין מים שאובין - כשר. ואם לאו - פסול.

14. וכך נפסק להלכה על פי הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פ"ג ה"ו) והטור (יר"ד סימן רס"ח בהתחלה).

15. מלכים ב' ה', י"ט"ו.

16. עיין פירוש דעת מקרא על שמואל ב' י"א, ב'.

17. עיין במסכת מקוואות פ"ח מ"א.

18. מקוואות פ"ד מ"ד.

אם יש יותר משלושה לוגין של מים שאובין הם לא מתבטלים למים הלא שאובין, והמקוה פסול בגין תפיסת יד אדם בו. אבל אם יש שם פחות משלושה לוגין מים שאובין המקוה טהור, ואם יהיו בו ארבעים סאה מים שאינן שאובים אפילו אם יוסיפו אחר כך אלף סאה שאובין, המקוה לא יפסל. וכן אומר הבית יוסף¹⁹:

דהוה אמקוה שיש בו מ' סאה שאינו נפסל אפילו נתן לתוכו אלף סאין מים שאובין.

רואים מהמשנה שחשוב שארבעים הסאה הראשונים יהיו דווקא ממים שאינם שאובים. מצד שני, אם יש ארבעים סאה של מים לא שאובין, אפילו תוסיף מיליון סאה מים שאובין, הם יתבטלו כביכול לארבעים הסאה הראשונות שאינן שאובות. רואים אנו מכאן שיש דגש רב לנקודה שארבעים סאה הראשונים יהיו ממים לא שאובין, וצריך להבין מה הענין במים לא שאובין, ומה העניין בארבעים סאה דווקא, שאחרי כמות זו ניתן להוסיף כל כמות של מים שאובין.

דבר נוסף שניתן עליו דגש הוא, שהמקוה חייב להיות מורכב דווקא ממים. אם הנוזל במקוה אינו מים, או שאין עליו שם מים, הוא כבר לא נחשב מקוה. וכן אומרים במשנה²⁰:

נפל לתוכו יין או מחל ושינו מקצת מראיו אם אין בו מראה מים ארבעים סאה הרי זה לא יטבול בו.

היינו, שהמים צריכים להיראות כמים, ואם נשתנה מראיהם והם שונים ממים, הם פוסלים את המקוה. וכן בבית יוסף²¹:

היינו דוקא כשלא שינו מראה המקוה אבל אם שינו מראיו פסלוהו ופשוט הוא.

דין אחר הוא שעל האדם הטובל במקוה להיכנס כשאין חציצה בין גופו לבין המקוה, כמו שאומרת הגמרא²²:

חציצין דאורייתא ניהו דכתיב "ורחץ את כל בשרו (במים) שלא יהא דבר חוצץ בין בשרו למים".

פרק תשיעי במסכת מקוואות מדבר על מה נקרא חציצה בין הגוף והמקוה ומה לא. לדוגמא:

אלו חוצצין באדם: חוטי צמר וחוטי פשתן²³. קלקי הלב והזקן, ובית הסתרים באשה, לפלוף שחוץ לעין²⁴... אלו שאין חוצצין: קלקי הראש ובית השחי²⁵...

19. י"ד סימן ר"א, ח'.
20. פ"ז מ"ד. ובכל הפרק מוזכר העניין שזה חייב להיות ממים ואפילו אם זה מים והם שינו את מראיהם כך שהם לא נראים כמים זה פוסל, כמו שראינו במשנה זו.
21. י"ד סי' ר"א, כ"ג.
22. עירובין י"ד ע"ב.
23. פ"ט מ"א.
24. פ"ט מ"ב - שהיא המשך ישיר למשנה א'.
25. פ"ט מ"ג.

רואים אנו שיש ענין מהותי שעל גוף האדם להיות ללא חציצה בינו ובין מי המקוה. ישנם אולי מקומות בגוף שלא נחשבים חציצה ממש לענין מקוה, אבל בכל מקרה הם צריכים להיות "ראויים לביאת מים"²⁶, וכל שאר המקומות בגוף חייבים להיות ללא חציצה.

ראינו מקודם את החילוק בין מקוה למעיין. המקוה הוא קיבוץ של מי גשמים עומדים, וכאשר הם זורמים הם פסולים למקוה. וכך נאמר בשו"ע²⁷:

מי מעיין מטהרין אף בזוחלין (פירוש זוחלין נמשכים והולכים ואינן מכוונסים) מי גשמים אין מטהרין אלא באשבורן (פירוש מקום עמוק שמתכנסים בו המים ונקרא אשבורן אבל על ידי זחילה פסולין מן התורה [בית יוסף בשם מהר"ק שורש קט"ו ות"ה סימן רכ"ז] אם הם לחוד בלא מעיין).

רואים אנו מכאן שיש מעלה מסויימת בכך שהמים יעמדו במקום אחד, והמעיין, שמקור מימיו אינו הגשמים, לא כבול לכך, ויכול לטהר גם במים זורמים. כיוון שרואים אנו שיש כאן ביטוי הלכתי מעשי חזק, שמים זורמים במקוה רגיל (לא מעיין) פסולים לטבילה, עלינו לנסות להבין מה המשמעות של כך ומה ההבדל בין מעיין ומקוה שגורם להבדל הנ"ל.

ראוי לציין שיש מעין "בן תערובת", שהוא לא לגמרי מעיין אך אינו מקוה וזהו הים הגדול²⁸. הוא מטהר בזוחלין כמעיין אך מכיון שהתורה קראתו מקוה²⁹, אין זב נטהר בו.

לסיכום, ראינו במקוה דינים שונים ומחולקים:

המקוה צריך להכיל מים כדי לטהר, ואסור אפילו שמראיהם ישתנה. תפיסת יד אדם במים פוסלת את המקוה, אלא אם כן נעשית היא במים שהוספו למקוה כשר בעל ארבעים סאה, שאז מים אלה בטלים גם בכמות גדולה. חציצה במקוה נוטלת מהטבילה את משמעותה, אף שהיא רק באצבע אחת או בקפיצת שפתיים. מקוה משמש בעיקר לטהרה מטומאה, אך מצאנוה גם בעבודת כהן גדול ביום הכיפורים, וגם בתהליך הגיור. נקודה מהותית שראינו היא ההבדלים הדיניים בין מקוה למעיין שהשוני ביניהם הוא מקורם - הגשם במקוה והאדמה במעיין.

בהמשך המאמר ננסה לברר את משמעות הדברים על ידי תפיסת הרעיון שמתבטא בטבילה במקוה וקישורו לנקודות אלה.

חלק ב': יונחנו מהי - למהות המקוה

שורש המים

ר' חיים מוולוז'ין, בספרו "נפש החיים"³⁰, מדבר על התאמה בין עולמנו לעולמות העליונים. לכל דבר בעולמנו יש שורש רוחני המחייה אותו. בית המקדש הוא בעצם בבואה של מקדש של

26. אמנם בשונה מהמשנה, הגמרא ואח"כ להלכה למדו שאף אם לא מגיעים מים ממש לאותו מקום בגוף, צריך שיהיה אותו מקום מצד עצמו ראוי לביאת מים. (נידה ס"ו ע"ב, רמב"ם הל' מקואות פ"ב ה"ט, שר"ע י"ד סימן קצ"ח, כ"ה).

27. י"ד סי' ר"א, ב'.

28. מקוואות פ"ה מ"ד, כשיטת ר' יוסי שנפסקה להלכה.

29. "ולמקוה המים קרא ימים" (בראשית א', י').

30. שער א' פרק ד'.

מעלה ולכן בית המקדש נחרב רק אחרי שבעוונותינו החרבנו את המקדש העליון³¹. ברעיון זה מבאר ר' חיים מוולאזין את דברי המדרש "קמחא טחינא טחנת"³² - מקדש חרוב החרבת. ר' חיים ממשיך רעיון זה אל כל פעולת המצוות בעולם³³:

וכן המצוות כולן קשורין ותלויין במקור שרשן העליון בסדרי פרקי המרכבה ושעור קומה של העולמות כולם, שכל מצוה פרטית בשורשה כוללת רבי ריבבן כוחות ואורות מסדרי השעור קומה.

ברצוני להשתמש בעקרון זה בכדי להבין את משמעות המקוה. המקוה נמצא בעולמנו, אך יש לו שורש בעולם העליון ועל ידי הטבילה במקוה אנו יכולים להתחבר ל"מקוה של מעלה". וככל שהבנתנו את המצוה וכוונתנו בה עליונה ועמוקה יותר, כך נזכה לשפע רב יותר מאותו מקור. הדבר הבסיסי ביותר במקוה הוא המים. המקוה חייב להיות ממים, ולא מיין או מכל משקה אחר. מים שנשתנו מראיהם ואין להם שם מים לא כשרים למקוה. מהי משמעותן של המים? המים קדמו לעולם³⁴. העולם מורכב ברובו ממים³⁵, והם גם מקור חיותו של האדם.

נראה, שבטבילה במקוה חוזר האדם כביכול לבריאת העולם, למים, שהם שורשו. לכן צריך המקוה להיות דוקא ממים לא שאובין, שכן רק כך חוזר לשורשו ולבריאת העולם. בהקשר זה כותב הרמב"ן בשער הגמול³⁶:

וידוע הוא בכלל במעשה בראשית כי הנבראים בראשון, דקים וקרובים לסיבה הראשונה וליסוד המוקדם, יותר מן הנבראים בשני, וכן השני מן השלישי, כאשר תראה אפילו בפשט הכתובים...

המים שנבראו ביום הראשון הם הכי קרובים לבורא, הכי "דקים" כלשונו³⁷. ובנגיעת יד האדם מתנתק הקשר של מים אלו לבריאת העולם. וכך כותב בעל "ספר החינוך"³⁸:

31. וכן בתענית ה' ע"א: "אמר ר' יוחנן: אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה".

32. איכה רבה פרשה א', מ"א.

33. שער א' פרק ו'.

34. מדרש רבה שמות ט"ו, ל"ב: "שלשה בריות קדמו את העולם המים והרוח והאש". ואולי אפשר לראות זאת גם מהפסוקים: קודם כל "ורוח אלקים מרחפת על פני המים" ורק אחר כך: "ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור" (על פי רש"י).

35. וכך אומר המדרש בשיה"ש רבה (פרשה א', י"ט): "...מה מים מסוף העולם ועד סופו דכתיב לרוקע הארץ על המים..." המים הם מסוף העולם ועד סופו, הם כמעט נחשבים כמו כל העולם. הם למעשה שני שלישים מהעולם וגם באדם עצמו רובו של הגוף הוא מים.

36. שער הגמול פרק ב' עונשי הגיהנום ד"ה "והוא יתברך".

37. ואולי על פי דברים אלו של הרמב"ן ניתן להבין את דברי התניא (פרק ל"ד) שאומר שאדם שחוטא הוא גרוע מיתוש, והתבסס על המדרש בויקרא רבה (י"ד, א') שאומר: "ורוח אלהים מרחפת על פני המים זה רוחו של מלך המשיח אם זכה אדם אומרים לו אתה קדמת לכל מעשה בראשית ואם לא אומרים לו יתוש קדמך שלשול קדמך". נראה שרוח אלקים הקודמת להכל היא כנגד הנשמה האלוקית שלנו, והבריאה ביום שישי היא בריאת הגוף שלנו. ולכן מבחינת הגוף, על פי דברי הרמב"ן כאן, אנו הרבה יותר חומריים ופחות "דקים" מאשר היתושים, שהרי גופנו נברא ביום השישי. וכאשר אנו חוטאים אנו מתדבקים בבחינת הגוף שלנו, ואילו כאשר אנו מטהרים ועושים פעולות קדושות, אנו מתדבקים בנפש האלוקית שלנו, ולכן אולי ביאור המילה "זכה" במדרש היא מלשון הזדככות, שאם הזדככת הרי אתה מחובר לנפש האלוקית שנבראה עוד לפני מעשה בראשית, שהיא הכי רוחנית והכי קשורה לבורא מכל הבריאה, ולכן נבראה גם ביום הראשון. בעל "נפש החיים" (פרק ה') מביא עניין דומה וד"ל: "זוהו שאמרו בזהו יתרו ע' ע"ב בענין הפסוק "אחור

ובטעם המים שיטהרו כל טמא, אחשוב על צד הפשט כי הענין הוא כדי שיראה האדם את עצמו אחר הטבילה כאילו נברא באותה שעה, כמו שהיה העולם כולו מים טרם היות בו אדם, וכמו שכתוב [בראשית א', ב'] ורוח אלוקים מרחפת על פני המים, ויתן אל לבו בדמיון כי כמו שנתחדש בגופו יחדש גם כן פעולותיו לטוב, ויכשיר מעשיו, וידקדק בדרכי ה' ברוך הוא.

ועל כן אמרו חכמים שלא תכשר הטהרה במים שבכלי, רק במים חיים או מכונסין שהן על קרקע ולא בכלי מכל מקום, כדי לתת אל לבו במחשבה כאילו העולם כולו מים, והוא נתחדש בעלותו מהן כמו שאמרנו. ואם יהיו המים בכלי, או אפילו עברו על כלי, לא יתכן הענין הזה שאמרנו אל מחשבת הטובל, כי יש גבול אל כל אשר הוא בכלי שהוא מעשה ידי אדם, ועל כן לא יחשוב בטובלו בכלי, כל העולם למים כאשר בתחילה ושהוא נתחדש לשעתו. והשומע ישמע והחידל יחדל.

מקום שבעלי תשובה

השיבה לנקודת השורש באה לידי ביטוי בקשר בין המקוה למושג התשובה. היה זה כבר נעמן שבעקבות הטבילה ביטל את אמונתו באילי ארס.

התשובה איננה אלא חזרה לאותה נקודה ראשונית הבאה לידי ביטוי בטבילה, וכדברי הרמח"ל בדרוש בענייני הקיווי: "זוהו סוד התשובה שהוא ממש שב אל מקורו"³⁹.

ביטוי מפורש יותר לקשר זה נוכל למצוא בסיפור חטאו של דוד.

הגמרא מתייחסת לדוד המלך כאל המקור האנושי לחזרה בתשובה. וכך אומרת הגמרא בעבודה זרה⁴⁰:

היינו דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי לא דוד ראוי לאותו מעשה... והיינו דרבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מאי דכתיב 'נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם עלי' נאם דוד בן ישי שהקים עולה של תשובה.

תשובתו של דוד מחטאו היא זו הפותחת פתח תקוה לכל החוטאים אחריו.

ואכן, אם נעיין קצת בחטאו של דוד נוכל לגלות את הקשר ההדוק לענין המקוה. בסיפור החטא⁴¹ נאמר:

ויהי לעת הערב ויקם דוד מעל משכבו ויתהלך על גג בית המלך וירא אשה רוחצת מעל הגג והאשה טובת מראה מאד. וישלח דוד וידרש לאשה ויאמר הלא זאת בת שבע בת אליעם אשת אוריה החתי. וישלח דוד מלאכים ויקחה ותבוא אליו וישכב עמה והיא מתקדשת מטומאתה ותשב אל ביתה.

וקדם צרתני, 'אחור' לעובדא דבראשית 'וקדם' לעובדא דמרכבה. שמצד הגוף - הוא 'אחור' למעשי בראשית, ומצד שרש העליון של הנשמת חיים שלו - הוא 'קדם' לעובדא דמרכבה, גם מעולם הכסא. אף מבלי לעמוד על דברים עמוקים אלו, ניכר שהרעיון הכללי מבטא את אותו הדבר. גם מפשט הפסוק שהביא - אחור וקדם צרתני, נראה שפשט הדברים לאור דברי נפש החיים הוא שאחור זה מאוחר לכל הבריאה, וקדם זה מוקדם לכל הבריאה, שאמירה זו תואמת להבנתנו.

38. מצוה קע"ג.

39. ועיין עוד בדברי הרב סולוביצ'יק ב"ימי זכרון" עמ' 127.

40. דף ד' ע"ב - ה' ע"א.

41. שמואל ב' י"א, ב' ד'.

ראינו כבר שמשמעותו של השורש ר.ח.צ. בכתוב היא דווקא טבילה במקוה (או מעיין). לאחר שני פסוקים, הנביא מזכיר זאת בפירושו, "והיא מתקדשת מטומאתה" - באותו הזמן היא כנראה טבלה לנידתה⁴². ראשיתו של החטא התרחש דווקא בעת הטבילה.

לאחר חטאו, מקבל דוד את תוכחת נתן הנביא במשל "כבשת הרש". בספר תהילים, מביע את רגשותיו אחרי אותו החטא⁴³:

למנצח מזמור לדוד. בבוא אליו נתן הנביא כאשר בא אל בת שבע. חונני אלהים כחסדך כרוב רחמך מחה פשעי. הרבה הרב כבסני מעוני ומחטאתי טהרני. כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד. תחטאני באזוב ואטהר תכבסני ומשלג אלבין. תשמיעני ששון ושמחה תגלנה עצמות דכית. הסתר פניך מחטאי וכל עונתי מחה. לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי.

בתיאור תשובתו משתמש דוד ביסוד הטהרה בטבילה. בפסוק ד' מוזכר הפועל "כבסני" שמשמש בתורה לכיבוס הבגדים בתהליך הטהרה, כשמדובר דוקא על מי מקוה. כמו כן בפסוק י"ב כתוב "לב טהור ברא", כביכול להמחיש את נקודת ההתחדשות, שזוהי פעולת המקוה והתשובה. על פסוק זה נאמר רמז נוסף בליקוטי האר"י⁴⁴. המילים בפסוק י"ב "לב טהור ברא" הם ראשי תיבות "ט.ב.ל." וסופי תיבות "ב.ר.א." או "א.ב.ר.". ומשמעות הדבר הינה שעל ידי הטבילה במקוה, האדם הוא כבריאה חדשה. כמו כן על ידי אותה טבילה, נתקן אותו אבר שפגם⁴⁵.

ארבעים סאה

צריכים אנו להבין כעת למה דווקא ארבעים סאה נצרכים לאותו ביטול שאמרנו? נראה לעניות דעתי שניתן להביא שני כיוונים בעניין: הסברו של ר' נחמן⁴⁶ והסברו של המהר"ל.

ר' נחמן

ר' נתן, תלמידו של ר' נחמן, מדבר בהרחבה על רעיון המקוה והלכותיו. נראה שגם הוא ראה את הקשר האמיץ בין המקוה לבין חזרה בתשובה. בספרו ליקוטי הלכות⁴⁷, הוא מקשר בין ארבעים הסאה של המקוה לארבעים הימים (השניים) של משה רבינו בהר סיני, וזה לשונו:

... וזה בחינת מי סאה של המקוה כנגד מי יום של קבלת לוחות האחרונות שאז עשה משה רבינו דרך כבושה לתשובה להחזיר ולהשיב בחינת שלא כסדר לבחינת כסדר שזוהו עיקר בחינת התשובה כמובן במאמר הני"ל.

42. עיין דעת מקרא על שמואל ב', י"א, פסוקים ב' וד' - ובהערות 23 ו-30 שם.

43. בתהילים פרק ל"א. ועיין שם בכל הפרק.

44. ראיתי בשני מקומות שונים: בספר "נפלאות מתורתך" של הרב מרדכי ארן בערך טבילה, ששם אמר בשם האר"י סופי תיבות ברא, וכן בתפילת "לשם יחוד קודשא" וכו' שמופיעה בש"ת רב פעלים חלק ד' סוד ישירים סימן ג', ששם הם רואים את סופי התיבות כ'אבר' ולא כ'ברא'.

45. אותה גמרא שמדברת על הנסיון שרצה ואף קיבל דוד, ואת כל סיפור החטא מתחילה בעניין ובמילים: "אבר קטן יש באדם משביעו רעב מרעיבו שבע" (סנהדרין ק"ז ע"א).

46. הרעיון עצמו הוא מליקוטי הלכות שנכתבו על ידי תלמידו ר' נתן מברסלב, אבל הספר הוא למעשה סיכום של ר' נתן את תורתו של ר' נחמן מברסלב, ולא רעיונות של ר' נתן עצמו.

47. העמודים האחרונים בחלק י"ד בהלכות מקוואות.

הלוחות השניים ניתנו לעם ישראל ביום הכיפורים⁴⁸. אז אמר הקב"ה לעם ישראל "סלחתי כדברך" ומזה המשיך אור הסליחה לכל הדורות, שבכל יום כיפור אנו כאילו מתחילים את חייו מחדש, ועוונותינו מתכפרים לנו. ואולי זו הסיבה שכהן גדול טובל ביום הכיפורים, כפי שכבר אמרנו, שגם המקוה וגם רעיון התשובה מבטאים חזרה למצב הקדום, הראשוני שלנו. כיוון שארבעים יום לקח למשה רבינו להביא את התשובה לעם ישראל, כך המקוה מצריך ארבעים סאה כדי שנחזור למצב הקדום הטהור שלנו, "חדש ימינו כקדם".

המהר"ל

הסברו המוכר של המהר"ל ב"גור אריה" על הפסוק "ארבעים ילקנו לא יוסיף", ועל "הפחתת" חז"ל מהעונש ל-ל"ט מלקות בלבד, מאיר כיוון חדש בעניין מ' סאה⁴⁹:

אמנם נראה, כי בודאי היה ראוי ללקות ארבעים כנגד ארבעים יום של יצירת הולד, וביום האחרון - הוא יום ארבעים - מקבל הולד הנשמה, ובכל ל"ט הוא בריאת הגוף. ובגוף הוא החטא, שבו היצר הרע, והנשמה חטאה עמו, שכל המחובר לטמא הרי הוא כמוהו בעודה עם הגוף. ולפיכך אמרה תורה "ארבעים יכנו", שאף הנשמה שעם הגוף חייב המלקות, שכל אשר הנשמה עם הגוף - שהוא החוטא - הרי היא כמוהו, כדלעיל. אכן כשמכין אותו ל"ט מכות, ובוה שב יצירת הגוף נקי מן החטא, שכן אמרו חכמים (מכות כ"ג ע"א) כל חייבי מלקות נפטרו מידי עונשן על ידי מלקות, והרי בל"ט מכות הוסר החטא מן הגוף, וממילא נמצא הנשמה טהורה. שאין בה פחיתות בעצמה, רק כאשר היא מצורפת לגוף החוטא, וכאשר הגוף נקי מן החטא, אין כאן פחיתות וחטא בנשמה, ואין צריך להלקותו עוד.

מסביר המהר"ל, ששלושים ותשע זה כנגד הגוף, והארבעים הוא כנגד הנשמה. החטא שייך רק בגוף, אולם כאשר מגיעים לנשמה אין מציאות של חטא. לכן בטבילה חייבים אנו בארבעים סאה שרק אז, מגיעים לרובד הנשמה, לנקודה השורשית שבה לא חטאנו. הנשמה היא "חלק אלוך ממעל", וברגע שמגיעים אליה, לארבעים סאה, אפילו אלף סאה של מים שאובים לא פוסלים. בנשמה אין חטא - "אלוהי נשמה שנתת בי טהורה היא"⁵⁰. ואכן, גם מלקות גורמות לכפרה מסוימת, בדומה למקוה.

לאור הסבר המהר"ל מתבארים דברי הגמרא שארבעים סאה הם משום שרק בכמות זו גופו של האדם נכנס⁵¹. ולכאורה כיצד ניתן לקבוע מידה אחת לכולם? הרי אדם קטן יכול בפחות מארבעים סאה ולאדם גדול מאד אף ארבעים סאה אינם מספיקים? אלא שכאשר מבינים אנו שרק בארבעים סאה אנו מגיעים לנשמה, ובכך נמדד גודלו של האדם, ברור שזה הטובל במקוה הפחות מארבעים סאה, נשאר בטומאתו.

48. תענית ל' ע"ב.

49. גור אריה על התורה, דברים כ"ה, ב'.

50. ועיין בפירוש הרב קוק בעולת רא"ה עמ' ס"ו - ע'.

51. עירובין י"ד ע"ב. ויש מקום לעיין על בסיס אותה השאלה שהעלינו למה חז"ל שיערו את "אמה על אמה ברום שלוש אמות" כאדם.

ישמא אלו מטהרין ואלו לא

הגמרא בשבת מציגה גזירת חכמים בהלכות המקוה, ויש מקום לעמוד על משמעותה⁵²:

אמר רב ביבי אמר רב אסי: שבתחלה היו טובלין במי מערות מכוונסין וסרוחין, והיו נותנין עליהן מים שאובין. התחילו ועשאוּם קבע - גזרו עליהם טומאה. מאי קבעו? אמר אביי: שהיו אומרים לא אלו מטהרין, אלא אלו ואלו מטהרין. אמר ליה רבא: מאי נפקא מינה? הא קא טבלי בהנך! אלא אמר רבא, שהיו אומרים: לא אלו מטהרין אלא אלו מטהרין.

בגמרא זו גזרו חז"ל טומאה על המים השאובים מכיון שכאשר אנשים הלכו לטבול במי מקוה מכוונסים אך "סרוחין", רצו אחר כך לנקות את גופם, והתרחצו במים שאובים. עקב כך, החלו לחשוב בתחילה שיש יכולת טהרה גם למים השאובים, ואחר כך חשבו שעיקר הטהרה היא במים השאובים.

נחלקו הראשונים⁵³ בהבנתו גזירה זו, ונלך לפי שיטת רש"י⁵⁴ והרמב"ן⁵⁵ שהבינו כי מטרת הגזירה במים השאובים היא לגרום לציבור לא לטעות ולחשוב שהמים השאובים הנקיים הם אלו שמטהרים, אלא מי המקוה, אף אם הם סרוחין ומזוהמים, הם אלו שמטהרין. ואם נלך על פי שיטתו של הרב קוק ב"מוסר אביך"⁵⁶:

ענין סיגות התורה אינו מצד עצם ההבאה לעבירה, רק שכמו שהעבירה רעה בעיניה כמו כן כל הענינים שמקושרים בה, בקשר עילה ועלול, רעים בעינים, וכדאי לפרוש מהם מאד.

נוכל להבין שהחשש הוא שמא יטעו ויחשבו שיש כח מטהר במים שאובין, דבר שאינו רחוק מן הדעת. כפי שראינו, עצם העובדה שהמים קדמו לעולם, עשויה להטעות, וכפי שאנו רואים שאף במים שאובין וב"כח גברא"⁵⁷ יש אפשרות לטהר בנטילת ידיים, כך היינו חוששים שיחשבו אף בטבילה, על ידי טהרה בסתם מים.

52. שבת י"ד ע"א.
53. רש"י ורמב"ן כפי שכתובים להלן. הרמב"ם (הל' אבות הטומאות פ"ט ה"א) לעומתם הבין שמטרת הגזירה היתה לגרום לנקיון המקוואות ולא למניעת המים השאובים ואכמ"ל.
54. שבת י"ד ע"א ד"ה "מאי נפקא לן מינה".
55. שבת י"ג ע"ב ד"ה "והבא ראשו ורובו במים שאובין".
56. א', ה' "סיגות התורה".
57. וכתוב בספר צוואת הריב"ש בהנהגות ישראל שכן אדם שאינו יכול לטבול במקוה, שלא באשמתו, יכול במקום זה לרחוץ ידיים עם נטלה עשר פעמים וזה פועל כמו מקוה, וזה לשונו: "מי שאין לו מקוה או אנוס ואינו יכול לטבול במקוה ירחץ ידיו ויאמר זה קודם הרחיצה... ואחר כך ירחוץ, ויכוין באותיות שם ע"ב י"ד ה"ו ו"ו ה"י כל אות ואות על שני ידיו, ותחלה יערה מים על יד ימין... ויערה על יד שמאל... ונמצא מערה על כל יד עשר פעמים [בסירוגין], ואחר כך יערה על יד ימין עשר פעמים רצופים ויכוין עשר אותיות ה"ל...". ואולי ניתן להסביר זאת על פי דברי הרשב"א שטעם נטילת ידיים בבוקר היא מפני שהאדם הוא כבריאה חדשה, שנאמר "חדשים לבקרים רבה אמונתך", וכמו שהמקוה מחזיר אותנו למקור והרי אנו כבריאה חדשה, כך קורה במובן מסויים גם בקימת הבוקר, ולכן צריך ליטול את הידים, כי גם בנטילה יש כח מסויים.

המבול

ישנם פרשנויות שונות למשמעותה של הצפת העולם על ידי המבול. אחת מהן משווה אותה לטבילה במקוה⁵⁸. המבול הכניס כביכול את העולם למקוה אחד גדול, כך שכולו היה מכוסה במים, כהלכות המקוה שעל כל הגוף להיות בתוך המים. המשמעות היא שכיון שאנשי דור המבול לא רצו לחזור בתשובה, החזירו אותם למקוריותם על ידי טהרה במים, והם נמחו מעל פני האדמה. פרשנות זו מתחזקת לאחר עיון בתיאור חטאי דור המבול, ונותנת הבנה קצת שונה לגבי מהות המבול.

התורה חוזרת ומדגישה שהחטא היה דוקא בארץ⁵⁹:

ותשחת הארץ לפני האלוקים ותמלא הארץ חמס. וירא אלוקים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. ויאמר אלוקים לנח קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ.

ניתן לראות את ההדגשה שדוקא השחתת הארץ היא הגורם למבול⁶⁰. חטאי האדם הטעינו את הארץ, כביכול, במטען של חטאים, עד כדי כך שהיא כבר לא יכלה לסבול זאת והיתה חייבת להיטהר במקוה. וכך נאמר גם בהמשך⁶¹:

וירח ה' את ריח הניחח ויאמר ה' אל לבו לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעריו ולא אסף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי.

גם כאן משתמע שמטרת המבול לא היתה לפגוע במין האנושי החוטא בלבד, אלא לטהר את האדמה מהמטען השלילי שנגרם בעקבות חטאי האדם. דבר זה מתזק את הרעיון שמטרת המבול דומה למטרת הטבילה במקוה, שכן התורה מדגישה⁶²:

והמים גברו מאד מאד על הארץ ויכסו כל ההרים הגבהים אשר תחת כל השמים.

דבר זה מדמה אולי את ההלכה העקרונית, שעל כל הגוף להיות במי המקוה, וכך גם על כל העולם להיות במי המבול. כמו כן אנו רואים שהמבול ירד על העולם בשתי צורות: גם על ידי גשם, אבל גם על ידי מימי המעיין. "ויסכרו מעינת תהום וארבת השמים ויכלא הגשם מן השמים". אולי זה רמז למקוה, שבו כמו שאמרנו יש שתי דרגות - מעיין ומקוה.

עוד חיזוק בפסוקים ניתן לראות מכך שהמבול ירד ארבעים יום. ה"שם משמואל"⁶³ מחבר רעיון זה לדברי המהר"ל אותם הבאנו לעיל:

איתא בזהר הקדוש שמי יום שירד המבול הם כענין מלקות ארבעים. ויש להבין דאם כן ל"ט יום מיבעי ליה, ולמה ירד מי יום שלמים? ונראה על פי מה שכתב המהר"ל בגור אריה תצא,

58. שמעתי בשם הרב מדן.

59. בראשית ו', י"א-י"ג.

60. אולי אפשר לראות את המבול כניגוד לקריעת ים סוף. גם בקריעת ים סוף היה רצון להרוג את האנשים, אבל אז זה היה המטרה היחידה, ולכן גם לשון הפסוק שם היא: "וישבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים לא נשאר בהם עד אחד". הדגש הוא דווקא על האנשים שמתו. בניגוד למה שאנו רואים במבול שהדגש הוא על הארץ.

61. ח', כ"א.

62. ז', י"ט.

63. פרשת נח תרע"ה.

בטעם דאתי הלכתא וגרעא לחזא, כי יש באדם ארבעים חלקי הנפש, ועל כן נגמרת צורתו בארבעים יום, ול"ט מהם טובים לנקודה הפנימית שבו, שהיא משלימה למי. ונקודה זו בפני עצמה טהורה היא, אלא כל זמן שהיא מחוברת לטמא הרי היא טמאה שכל המחובר לו הרי הוא כמוהו...

זרימה ועמידה

וראים אנו שעל המקוה להיות "אשבורן" - כלומר מים עומדים. מה המשמעות של מים עומדים? המדרש מסביר עניין זה⁶⁴:

נמשלו דברי תורה למים לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שהוא נמוך ומשפיל את עצמו.

כאשר אין זרימה, לא ניתן לרדת יותר, והמים מתנקזים במקום הכי נמוך, וכך גם על מי המקוה להיות במקום הנמוך ביותר, למה? כפי שמבאר רבי נתן מברסלב⁶⁵:

ועל כן מי מעיין חשובים יותר ממקוה על ידי מי גשמים. כי הגשמים היורדים משמים לארץ, מחמת שעבר באוירא דהאי עלמא - שהוא בחינת שלא כסדר. ועל כן אף על פי כשנופלים על הארץ לטוץ המקוה החפורה בארץ, שהם בבחינת כסדר, מחמת שירדו למקום הנמוך לבחינת שפלות מ"ה כנ"ל. אף על פי כן, מי מעיין חשובים יותר מהם, כי הם נובעים ויוצאים ממקורן מבאר מים חיים ממקור הדעת וסמוכים לארץ ממקורו, ולא שלט בהם אוירא דעלמא.

כפי שהארנו, על ידי טבילה במקוה מתבטל האדם כלפי הנקודה הראשיתית שלו, ומחדש ר' נתן שגם במקוה עצמו יש פן של ביטול. לכן, המעלה הגדולה ביותר היא מעיין שהוא בטל כולו לקרקע, ונובע מהקרקע מאזי ימי בראשית. המעיין מקושר יותר לתחילת העולם בניגוד לגשם, שכבר עבר חלק מהעולם הזה, "אוירא דהאי עלמא". כדי לתקן נקודה זו הוא חייב "להוכיח" את שפלותו, וקישורו לימי הבריאה, ולכן עליו לעמוד ולא לזרום. כשהמים אינם זורמים משמעות העניין היא שהם הגיעו למקום הכי נמוך אליו יכולים להגיע, והיא הנקודה שעל האדם להיכנס אליה כדי לבטל את עצמו לגמרי. וזאת בשונה ממי המעיין, שהם מים שמחברים תמיד לאדמה, כך שאינם צריכים להוכיח את "מקוריותם" ואפשר לטבול בהם גם במצב זרימה. הים הוא בן תערובת מכיוון שמצד אחד הוא מחובר לארץ, ולכן מטהר בזרימה, אבל עדיין הוא מורכב ממי גשמים, ולכן אין בכוחו לטהר זב. מי הגשמים פוגמים במקוריותו ולכן הים לא התעלה למדרגת מעיין.

להשלמת רעיון זה, יש צורך בבירור נקודה נוספת. מסתבר, שדווקא בגלל העוצמה הטמונה במים הזורמים, אנו חייבים מדרגה של מעיין שתחשוף עוצמה זו, וזאת ניתן לראות מהמשנה שישנו סדר הדרגתי של טהרה במקוואות⁶⁶ המים השונים, ועל ידי עיון במשניות אלו נוכל להבין קצת ממבטם של חז"ל על עניינו של המקוה.

64. אותיות דר' עקיבא נוסח א' אות ס'.

65. ליקוסי הלכות הלכות מקוואות.

66. כוונתי למקוואות מלשון התקבצות מים, כי המשנה מתארת סוגים שונים של מקורות מים, ולא

דווקא בעלי ארבעים סאה.

המשנה⁶⁷ בתחילת מסכת מקוואות מונה שש מדרגות ביכולת הטהרה של מקוואות מים שונים וזו לשונה:

שש מעלות במקוואות, זו למעלה מזו, וזו למעלה מזו.

רואים אנו מלשון המשנה שיש הדרגתיות בטהרה, "זו למעלה מזו". בהמשך הפרק מביאה המשנה שש דרגות אלו. להבנת המציאויות השונות של מקוואות המים שבמשנה נייעזר בביאורו של הרב פנחס קהתי:

1. מי גבאים - היינו מים שנקוו בחפירה לא עמוקה (מלשון "ולחשוף מים מגבא" ישעיה ל', י"ד), ואין בהם ארבעים סאה. 2. מי תמציות שלא פסקו, המים שנתמצו ממי הגשמים שירדו על ההרים וחלו מהם לעמק ונתכנסו שם, ואף אלו אין בהם ארבעים סאה. 3. מי מקוה, שיש בהם ארבעים סאה מים שאינם שאובים. 4. מעיין שמימיו מועטים, והרבו עליו מים שאובים. 5. מים מוכים, היינו מעיין שמימיו מקולקלים, כגון שהם מרים או מלוחים. 6. מים חיים, היינו מעיין שמימיו מים חיים.

הדרגה הראשונה היא מי הגבאים. אם ננתח דרגה זו, נראה ששני היסודות שיש בהם הם הקישור לאדמה, ומים שאינם שאובים. מכאן אפשר להסיק שהדרגה הבסיסית ביותר היא שעל המים להיבטל ולהיות חלק מהאדמה. בלי ביטול לא ניתן לחזור אל המצב שלפני החטא. אח"כ יש את מי התמציות שלא פסקו. לאלו יש את מעלותיהם של מי הגבאים, רק שהם כוללים גם זרימה. מכאן ניתן להסיק שזרימה הינה מעלה יתרה, כמו שמעיין ייחודו בכך שהוא מחובר למקור וזורם, לעומת המקוה שדרגתו פחותה מה מעיין, ובו אין זרימה.

הזרימה היא סמל להתפתחות ולכן ביחס למי הגבאים, מי התמציות שלא פסקו נחשבים בדרגה גבוהה יותר. אבל כאשר אנו מגיעים לדרגה שמעל מי התמציות שלא פסקו, שהוא המקוה הרגיל שלנו, ובו ארבעים סאה, הזרימה כבר לא חיובית⁶⁸. למה? כי המקוה הוא לא ממש טבעי. חיבורו לאדמה שונה מה מעיין. הזרימה במעיין נובעת ממקוריות האדמה, ולכן היא חיובית. לעומת המעיין, כל זרימה במי גשמים פירושה זרימה כתוצאה מהתפתחות אנושית, שאינה תואמת את יסוד ההתבטלות. לכן חייב המקוה את ארבעת הקירות כדי לעצור את הזרימה הגאוותנית של מי הגשמים של העולם הזה, עמידה שבאה לבטא את הגעתם של אותם מים אל היסוד הכי שפל ואל ביטולם המלא. לכן מי תמציות שלא פסקו, שבסופו של דבר זרימתם נובעת מהעולם הזה, שהרי הם הגיעו ממי גשמים, דרגתם נמוכה מהמקוה שלנו. מאידך גיסא, הזרימה של מי התמציות שלא פסקו אולי דומה לעקרון ההמשכה⁶⁹, ובכך שמי התמציות שלא פסקו זורמים באדמה, עד שהם מגיעים לנחל, בזה הם כביכול בטלים לאדמה במידת מה ולכן דרגתם גבוהה מסתם מי גבאים.

עקרון זה ניתן לראות זאת גם מפירוש הרמב"ם⁷⁰:

67. מקוואות פ"א מ"א.
68. וגם להלכה, בט"ז סימן ר"א, ס"ק ד', משמע שמי גשמים שזורמים אצל פ שעברו באדמה אין להם אפילו דין מקוה. דבר זה מחזק את ההבנה שתובא לקמן, שהזרימה מותרת רק כאשר היא נובעת מיסוד האדמה, מהביטול. כאשר מקור המים הוא מהגשם ולא מהאדמה, מהעולם הזה ולא מהאדמה אשר מששת ימי בראשית, אין הזרימה חיובית.
69. עיין בהמשך המאמר בפרק על רעיון ההמשכה.
70. פירוש המשניות פ"ה מ"ה.

אמר שהמימות הנוזלים מן המעיין כנהרות הגדולים והנחלים משפטן ומשפט המעיין אחד. אמנם המימות אשר יטפו טפות טפות ממעינות המים בעת נזלם מן המקומות הגבוהים, הנה המימות הנקיים מאלה הטפות כמקוה, ולא יטהרו אלא במ' סאה והם פסולים לזבים ולטהרת מצורע ולמי חטאת עם היות טפות המים הנוטפות מן המעיין פוסלת הנפילה בה...

הרמב"ם מסביר שכאשר המים נוטפים, היינו שמי המעיין מגיעים טיפות טיפות זה נקרא מקוה. למה? מפני שכאשר המעיין כולו אינו זורם, אין חיבור מלא בין מקור האדמה לשלוחה שנמשכה מהמים הנוטפים. ואף על פי שיש כאן קביעות של מים טהורים הנובעים מן המעיין, אין אנו מגדירים זחילת מים זו כמקור מים חיים אלא כמקוה רגיל שאיננו מחובר למקור. נראה לומר שמכיון שאין כאן רצף בזרימת המים שכן הטיפות מנותקות זו מזו, נוצר כאן נתק ממקור הנביעה ולכן אין למים אלה יכולות טהרה של מעיין והרי הם כמקוה רגיל. דבר זה מסביר לעניות דעתי את דרגת "מי התמציות שלא פסקו" - כיון שיש כאן חיבור למקור בלי נתק, הרי זו מעלה, ולכן דרגתה גבוהה ממי גבאים⁷¹.

מעל המקוה ישנה דרגה מעניינת.

למעלה מהן, מעיין שמימיו מעטין ורבו עליו מים שאובין, שוה למקוה לטהר באשברן, ולמעיין להטביל בו בכל שהוא.

מעיין זה הוא בעל זרימה, ככל מעיין, אלא שנוספו אליו מים שאובים כך שמימיו הפכו למיעוט.

רואים שלמרות שרובו מים שאובים, עדיין הוא טוב יותר ממקוה. המעיין, הנקודה שבה המים מחוברים מששת ימי בראשית בלי לגעת באויר העולם, חזק יותר מהחטרון של המים השאובים, עד כדי כך שאפילו אם הם יתרים על מי המעיין הם בטלים אליו, ולא להיפך. כנראה חיבור זה של המעיין למקוריות, גורם לכך שאפילו המים השאובים, ברגע שמתחברים לאותה מקוריות - בטלים, ויכולים לטהר כמו מקוה ואף יותר מכך.

אמנם, אין להשוותו עדיין למעיין רגיל, ואף למעיין שמימיו הם לא מים חיים שהן הדרגות הבאות⁷²:

למעלה מהן מים מכין, שהן מטהרין בזוחלין. למעלה מהן מים חיים, שבהן טבילה לזבים, והזיה למצורעים, וכשרים לקדש מהן מי חטאת.

מים מוכין הם מים מקולקלים, דהיינו שאינם יפים לשתייה, מחמת מראם או טעמם. פגם זה אינו מהותי, שכן הם עדיין אותם מים "שקדמו לעולם". אמנם אם המראה מתקלקל לגמרי, נפסלים המים, ולכן יש כאן ירידה מסויימת ממי מעיין "חיים", מים נקיים, שהם הדרגה הכי גבוהה. מי מעיין הם מים המחברים למקוריותם, בטהרתם, בשיא ביטולם להעלם של העולם הזה, כביום יצירתם מקדם.

71. זאת בניגוד להבנה שהטהרה במי תמציות שלא פסקו היא בגלל שיגיעו עוד מים טהורים לטמאים (בפירוש הרב קהתי לפ"א מ"ז) אלא כיון שיש חיבור למקור ממילא אין טומאה.

72. מקוואות פ"א מ"ח.

המשכה

ראינו שלעיתים מים שאובים יכולים לטהר למרות שיש בהם את היסוד הבעייתי של תפיסת יד אדם. ואכן כך נראה גם מהגמרא במסכת תמורה⁷³:

"מאן תנא, אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן רבי אליעזר בן יעקב היא דתניא ר' אליעזר בן יעקב אומר מקוה שיש בו עשרים ואחת סאה מי גשמים ממלא בכתף תשע עשרה סאה ופותקן [רש"י]: "...ויערה מן הדלי לתוך הגומא ויקלחו המים דרך החרץ לתוך המקוה והיינו המשכה!" למקוה והן טהורין שהשאיבה מטהרת ברבייה [הכוונה לרוב] ובהמשכה... זכי אתא רבין אייר יוחנן שאובה שהמשיכוה כולה טהורה..."

מים שאובים שאדם שופך על קרקע שליד המקוה וממנה הם נופלים למקוה, לדעה אחת צריך שרוב מי המקוה יהיו מים כשרים ואז המים השאובים **משלימים** אותו לארבעים סאה ולדעה השניה, אפילו אם **כל** המים הם מים שאובים המקוה כשר⁷⁴. הגדרה זאת נקראת המשכה, ויש מקום לראות האם היא משתלבת בעקרונות שאמרנו. לשם כך נתבונן בדין נוסף המובא בשו"ע לגבי המשכה⁷⁵:

אין המשכה מועלת אלא על גבי קרקע או על גבי צנור שלא היה עליו שם כלי בתלוש. אבל אם המשך על גבי כלים, אפי' כלי גללים וכיוצא בהם - לא הוי המשכה.

הגה וי"א דאין המשכה מועלת אלא דוקא על גבי קרקע הראוי לבלוע בה. אבל אם המשך על גבי רצפת אבנים שאינו ראוי לבלוע בה, וכל שכן על גבי דף או כלי - אע"פ שאינו פוסל המקוה לא מהני (ב"י בשם מרדכי פ"ב דשבועות שכ"כ בשם הרוקח). וטוב להחמיר לכתחילה.

בהלכה זו אנו רואים שכאשר מים אלה נמשכים, עדיף לכתחילה שימשכו דווקא על גבי קרקע הראויה לבלוע את המים.

כפי שכבר הסברנו, פגישת המים עם הקרקע נותנת להם את נקודת הביטול, כמו לענין הזרימה, שהמים זורמים למטה ולא למעלה. יתכן שיכולת הספיגה מבטאת שהמים כאילו כבר נבלעו בה והפכו לחלק ממנה, ללא שום השפעה מאויר העולם. לדעת ר' אליעזר בן יעקב, רק אם רוב המים אינם שאובים, המים יועילו למים האחרים לתהליך זה של ביטול, ובכך יהיו מוכשרים לטהר ואף להשלים את המקוה לארבעים סאה. לדעת רבין, כנראה שביטול זה מספיק כדי להכשיר המים לטהר במקוה⁷⁶, גם אם אינם רוב.

73. תמורה י"ב ע"א.

74. ונפסק להלכה בש"ע י"ד סי' ר"א, מ"ג: "אין המים שאובים פוסלים את המקוה בג' לוגין עד שיפלו לתוך המקוה מהכלי. אבל אם נגדרו המים השאובי' חוץ למקוה, ונמשכו וירדו למקוה, אינם פוסלים את המקוה עד שיהיו מחצה על מחצה. אבל אם היו רוב מהכשרים, הרי המקוה כשר". כלומר, כאשר רוב המים במקוה, הם לא שאובין, והמים השאובין נגדרים מחוץ למקוה רק אז המקוה כשר, כשיטת ר' אליעזר בן יעקב.

75. ש"ע י"ד סי' ר"א, מ"ה.

76. מכאן נובעת אולי מחלוקת הרמב"ם והרשב"ם. הרמב"ם טוען שמקוה של מים שאובין כשר מהתורה, וכנראה מפני שהוא סובר שרבין אמנם לא התקבל להלכה, אבל ר' אליעזר בן יעקב החמיר מדרבנן. והרשב"ם אולי יגיד שדעתו נפסלה לגמרי, ואין זו החמרה של חכמים. אולי דבר זה נובע מהבנה פנימית שונה - האם אותם מים שנמשכו אף על פי שהם שאובים נתבטלו לגמרי, ואז הם כשרים מהתורה (רמב"ם) או שמא גם אם זה השפיע עליהם, כיוון שבסופו של דבר במקורם הם מים שאובים, רק חיבור לרוב מים שאינם שאובים, מאפשר להם להופיע את התכונה של המקוה (רשב"ם).

לכן גם במשניות שראינו, וגם בהלכות מקוה בכלל, מופיעים מצבים בהם ניתן לפעמים "להתעלם" מהנקודה של "מים שאינם שאובים". המקרים הנ"ל נובעים בגלל יסוד המכפר על הפגם של מים שאובים, וככל שירבו יסודות טהרה אלו, כך ישפיע הביטול יותר על השיבה למקור העליון.

ימל ולא טבל אינו גרי

ראינו את ההלכה לגבי גר החייב בטבילה. כך גם פירש ה"תרגום יונתן" את הכתוב לגבי אשת יפת תואר⁷⁷. לאור מה שאמרנו ניתן גם להסביר את הקשר בין המקוה לתהליך הגיור, ברעיון זה של החזרה למקוריות, אל העולם במצבו הראשון.

אחד הרעיונות המרכזיים בספר הכוזרי הוא נקודת "הסגולה הישראלית". משמעות הסגולה על פי ריה"ל היא שליהודי יש נקודה אלוקית פנימית, שהועברה במהלך הדורות אצל יחידי סגולה, עד שהגיעה לאברהם יצחק ויעקב⁷⁸. ומיעקב ואילך - כל בניו נעשו סגולה, ואז למעשה החלה הסגולה להיות בתוך עם שלם, ולא רק ביחידים.

יש מחכמי ישראל⁷⁹ שהבינו, על פי דברי תז"ל, שאם אדם הראשון לא היה חוטא, היתה אז הסגולה הישראלית מועברת לכל בניו, מכיוון שכולו היה טוב, ומדבר טוב יכול לצאת רק טוב. רק מציאות המעורבת מרע יכולה להוליד דברים רעים, כך שבמקורם לכל צאצאי אדם הראשון ישנה סגולה של טוב. לפי זה ניתן לומר שעל ידי המקוה הגר חוזר אל המצב שלפני חטא אדם הראשון, קודם לערבוב הרע והטוב כך שלמעשה הוא חוזר אל הסגולה הישראלית שבו.

ארץ ישראל והמקוה

הפרק השמיני במסכת מקוואות מדבר על כך שהמקוואות בארץ ישראל הם בחזקת טהורים⁸⁰:
ארץ ישראל טהורה, ומקוואותיה טהורים. מקוואות העמים שבחוצה לארץ, כשרים לבעלי קריין, אפלו נתמלאו בקילון.

על פי פרשני המשנה כוונת הדברים שאף בעיר שבה רוב יהודים אך היא בתו"ל, הדין לא ישתנה לטובה, אף על פי שלכאורה דין זה של חזקת טהרה אמור להשתנות בעקבות השינוי הסטטיסטי בכמות היהודים. וכן להיפך, עיר שרובה כותים בארץ ישראל מקוואותיה בכל זאת בחזקת טהורים, אף על פי שמבחינה סטטיסטית יש סיכוי רב שהם יטמאו. כלומר, יש כאן דין בארץ, האדמה של ארץ ישראל עצמה גורמת את ההבדל. יש הבדל עצמי בין אדמת חוץ לארץ ואדמת ארץ ישראל, ולכן דין מקוואותיהן הוא שונה.

77. ראה בפרק "מקוה טהרה בתל"ך".

78. מאמר א', צ"ה.

79. עיין ברמח"ל אדיר במרום ח"ב מאמר סיפא ורישא "ענין טעות חוה". ראוי לציין שגם הנידה וטמא מת קשורים לרעיון זה, שנובע מהזוה"ק (בראשית ל"ה ע"ב, מצורע ל"ב ע"ב, נח ס"ג ע"ב) שאומר שהמות נולד מזה שהנחש הטיל את זוהמתו באישה, שמזה התחילה המיתה, שהרי בגלל חטא אדם הראשון הוא לא זכה לטעום מעץ החיים, "וחי לעולם", וכן במקום אחר אומר הזוה"ק (תיקוני זוהר קמ"ג ע"ב) שהנידה התחילה מאותה זוהמה של הנחש.

80. פ"ח מ"א.

כל המצוות בחו"ל הם בגדר "הציבי לך ציונים"⁸¹. כלומר גם אם מקיימים מצוות בגלות אין זה נובע מהקדושה במדרגתה הגבוהה ביותר, שכן קדושה זו יכולה להתגלות רק בארץ. בחו"ל המצוות נעשות רק כדי לשמור לזמן החזרה לארץ. קדושה זו מתבטאת גם במקוה, ולכן נוצר ההבדל בין המקוואות שבארץ ישראל לבין המקוואות שבחוץ לארץ⁸². ודווקא המקוה, שדרך ביצועה של מצוה זו נובע מהאדמה - שם יתבטא הדבר בדין מעשי.

סיום

במקוה אנחנו מבטלים את עצמנו ומחזירים את עצמנו למקור. אנחנו שבים למצב שלפני חטאו של אדם הראשון עת כולנו היינו זכים וטהורים.

בכל המצוות המעשיות, ככל שהאדם יכניס בתוכו יותר מפנימיותו כך תגדל השפעתם, ומקור ההשפעה תנבע ממקור עליון יותר. כשאנו מגיעים למקוה אל לנו "לסמוך" על הקדושה והטהרה שנובעים בצורה טבעית מהמקוה. ההתעלות בעזרת המקוה תלויה ברצון שלנו: מי שטבל שלא לשם טבילה, לא עלתה לו הטבילה לקודשים ותרומות⁸³.

מי יתן שנזכה כולנו לחזור בתשובה שלמה לה' יתברך, שנתבייש מהעוונות אבל לא נתבייש לחזור בתשובה, להיות טהורים וזכים כך שבעזרת ה' יעלו "על מזבחך פרים"⁸⁴, במקדש הבנוי עם נבואה והשראה אלוקית במהרה בימינו אמן.

81. ועיין ברמב"ן דברים י"א, י"ח, שמבאר כך בדברי הספרי עקב י"ז.
82. אף שאין לדברים אלו מקור ישיר, אפשר להשתמש בהבנה שחטא אדם הראשון גרם לכך שהנחש בא על חוה, ומביאה זאת נולד קין, וכל אומות העולם. (עיין בפרק "מל ולא טבל אינו גר" במאמר זה) כלומר, אילו אדם הראשון לא היה חוטא, כל בניו היו סגולה, וממילא לא היה נוצר הפירוד שבין הסגולה והקליפה, בין ישראל לאומות, מכיון שהכל היה קשור לסגולה - כולנו היינו אמורים להיות ישראלים. ואם לא היו גויים ממילא אין גם ארצות - בחינת עש"ן בכוזרי (מאמר רביעי, ל"ה) - שכל דבר במציאות צריך עולם (מקום פיזי) שנה (זמן מסוים) ונפש (אישיות מסוימת שפועלת), ורק כאשר שלושת תנאים אלו מתקיימים ניתן להגדיר התגלות של משהו פיזי. אז אם נתבונן על אומות העולם יש נפש (אומות העולם), זמן (עכשיו או כל זמן שהם קיימים) ועולם (ארצות אומות העולם). ואם אין נפש כי כולם ישראלים, ממילא גם ההתגלות שלהם בעולם היא דווקא בארץ ישראל, ויוצא שכל הארצות היו אמורות להיות ארץ ישראל. במקוה אנו חוזרים אל מקור הבריאה, אל המצב של לפני החטא, ולפני הפירוד שבין קין לבין שת, הסגולה מהקליפה. ואם אנו רוצים לחזור למקור אנו חייבים לדמות את אותו מקור - ולכן יש שינוי מעשי הלכתי בין חו"ל וא"י. אולי אפשר לראות זאת גם במדרש שאומר שעתידה ארץ ישראל להתפשט לכל הארצות לעתיד לבא (פסיקתא רבתי א') שמשמעות הדבר היא שלעתיד לבא, כשיתוקן חטא אדם הראשון, ממילא יתוקן הפגם של הפרדות הארצות, וממילא כל הארצות נהפכות להיות במובן מסוים ארץ ישראל. כיוון איחוד זה, שיקרה לעתיד לבוא, נועד לעולם עוד בראשיתו, ויתכן שאף היה בעולם טרם החטא. ניתן לראות זאת על פי דברי המדרש (מדרש תהילים מזמור ל"ו): "ואין ארץ אלא ישראל, שנאמר (מלאכי ג', י"ב) כי תהיו אתם ארץ חפץ". ממילא, הפסוק "בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ" מדבר על ארץ ישראל שבתחילת הבריאה כל העולם היה בבחינת ארץ ישראל. וכבר עמדו על הנקודה שארץ ישראל מופיעה כמעט בכל התורה בתור "הארץ".
83. אבל לחול בדיעבד כן עולה הטבילה (רמב"ם הל' מקוואות פ"א ה"ח).
84. תהילים ל"א, א' - ה', ט' - י"ד, י"ט - כ"א. ושמעתי שיעור מפי הרב שרבי רפפורט, בו האיר עקרון דומה למה שאמרנו במאמר זה על המקוה, והוסיף את העניין שכל תהליך של תיקון נובע מרצון להתחדש, ובמקוה אנו חוזרים למקור, על מנת להתחדש, לנער מעלינו את חטאינו. דוד המלך כמו שראינו במאמר היה אישיות כזו, שאע"פ שחטאה, לא פחדה לתקן ולהשתנות, לחזור אל המקור הקדום והאמיתי שלה - נשמתנו הטהורה.